

Programmatoelichting

Wil je de tekst meelesen? [Bekijk Verdi's Requiem hier.](#)

Giuseppe Verdi (1813-1901)

Messa da Requiem (1874)

1. Requiem
2. Dies irae
3. Offertorio
4. Sanctus
5. Agnus Dei
6. Lux eterna
7. Libera me

Wie Giuseppe Verdi zegt, zegt opera. Hij schreef er zesentwintig en vrijwel niks anders. Voor veel Italianen, ook toen al dol op nationale symbolen, was hij een ware volksheld. In zijn opera's liet het chaotische, verdeelde land zich van een glorieuze kant zien. Maar kijk, op latere leeftijd ontpopte hij zich ineens als componist van religieuze muziek – een ontwikkeling die weinigen zagen aankomen. Wanneer Van Gogh zich plots had toegelegd op plafondschilderingen in Brabantse kerkjes was de verbazing niet groter geweest. Daarna zou Verdi nog vijf opera's én een aantal gewijde stukken schrijven. Pensioen was voor hem nooit een optie. Want, schreef hij als tachtiger nog aan een vriend, 'ik kan niet anders dan doorgaan als een dolle hond tot ik erbij neerval.'

Als tiener had Verdi orgel gespeeld bij provinciale diensten. Verder was zijn toenadering tot religie nooit gegaan. Hij was een verklaard agnost en bekritiseerde de kerkelijke greep op politiek en onderwijs. Maar katholicisme zit in het dna van bijna elke Italiaan verankerd, en Verdi vormde daarop geen uitzondering. Het schrijven van een requiem was zijn eerste impuls toen zijn grote idool en voorganger Rossini overleed – ook een theaterman die op zijn oude dag overschakelde op religieuze genres. Het moest een collectieve hommage worden: naast Verdi zouden ook andere componisten een deel bijdragen.

Uiteindelijk kwam dat project niet uit de verf, maar Verdi's idee voor een dodenmis speelde vijf jaar later weer op: met het overlijden van de schrijver Alessandro Manzoni was hij wederom één van zijn helden kwijtgeraakt. Manzoni was een belangrijke aanjager van de Risorgimento, het streven om van het versnipperde Italië een sterke staatkundige eenheid te maken. Verdi beschouwde zijn dood dan ook als een tragedie voor het hele land.

De *Messa da Requiem* die hij voor Manzoni componeerde – in zijn eentje, ditmaal – is dus bovenal een uiting van persoonlijke rouw, met een trefzekere religieuze verpakking. En toen het werk eenmaal klonk bleek de componist toch dicht bij zichzelf gebleven te zijn. Het heeft een dramatiek en levendigheid die meer bij opera dan bij een dodenmis past, ook vanwege de enorme bezetting: naast groot orkest en koor treden vier solisten aan. Verdi schreef het dan ook specifiek voor de concertzaal en niet voor uitvoeringen in de kerk, al vond de première plaats in de San Marcokerk te Milaan.

Overigens moest Verdi op coulance van het Vaticaan rekenen om het stuk überhaupt te kunnen realiseren. Vrouwelijke zangstemmen werden destijds door het Roomse fundamentalisme uit de kerk geweerd, en die waren voor Verdi onmisbaar. Voor de zekerheid had hij zijn intenties lang van

tevoren kenbaar gemaakt. 'Als ik in de gunst van de Heilige Vader had gelegen', schreef hij in een open brief, 'zou ik hem verzoeken om vrouwen aan deze muziek te laten deelnemen, al is het maar voor deze ene keer. Maar dat is niet het geval, dus zal iemand anders hem om toestemming moeten vragen.' Maar het mocht – mits de zangeressen achter een schot waren opgesteld en voor de zekerheid van top tot teen in het zwart waren gehuld.

Hoe geslaagd het Requiem was viel uit die première nog niet af te leiden; in een kerk was applaus verboden. Maar reprises in de Scala van Milaan – Verdi's thuis – oogstten enorme bijval. Ook buiten Italië maakte het werk diepe indruk. Veelzeggend is het succes dat het stuk in Parijs had: met religieuze muziek viel daar niet te scoren, maar met opera des te meer.

De theatrale kracht van het Requiem blijkt al in de eerste seconden. De zachte strijkersklanken zetten niet alleen een treurige toon, maar scheppen ook een ruimtelijk decor: tegen deze duistere achtergrond zal het verhaal verteld worden. De zangstemmen hebben een expressie die je niet in traditionele kerkmuziek vindt. Ze zitten vol contrasten, de melodielijnen zijn grillig en hebben een grote omvang. En het orkest profileert zich het hele stuk door als dialoogpartner. Steeds weer treden afzonderlijke instrumenten met solo's op de voorgrond, waardoor een bijna filmische dynamiek ontstaat.

Een vroeg hoogtepunt vormt het *Dies irae* ('Dag des oordeels'), waarin Verdi de verwachte donder en bliksem fraai instrumenteert. Trompetten – volgens de Bijbel de boodschappers van het onheil – zijn onzichtbaar achter het podium opgesteld, en pauken hameren het nieuws op zijn plaats. Maar misschien nog indrukwekkender is het gebed ('Geef hen vrede') dat opklinkt wanneer het tumult wegsterft.

Het *Offertorio* komt het dichtst in de buurt van gebruikelijke kerkmuziek, met vierstemmige zanglijnen zonder opsmuk. Maar ze bouwen wel met een onmiskenbaar gevoel voor drama op tot het uitbundige Sanctus: glanzend koper en jubelende zangpartijen verdrijven de eerdere duisternis van bromstemmen en lage strijkers. Hier toont Verdi terloops dat hij ambachtelijke fuga's kon schrijven – een troef die hij soms ook uitspeelde in zijn opera's, en in zijn enige strijkkwartet.

Ook in het *Agnus Dei* is het klankbeeld aanvankelijk weer archaisch kaal en streng. Maar ook hier bewijst Verdi zich als sfeermeester: hij breidt de orkestbegeleiding geleidelijk uit, waardoor de melodielijnen steeds meer kleur en diepte krijgen.

Voor het afsluitende *Libera me* ('Verlos mij') greep Verdi terug op muziek die hij jaren eerder voor het gestrande Rossini-requiem had gecomponeerd. Maar het is ook een terugblik op de voorafgaande delen: het beginthema klinkt, evenals fragmenten uit het *Dies irae*. Het is een effectieve finale, maar met een dubbelzinnige ondertoon. Want na het imposante hoogtepunt volgt nog een kort naspel waarin twijfel doorklinkt. Het koor prevelt de woorden 'Libera me' zonder uitzicht op verlossing. Als Verdi ergens zijn persoonlijke reserves tegen de kerk liet doorklinken is het hier.